

คณรรพ์ในวรรณคดีบาลี

ความเป็นมาของคณรรพ์ในวรรณคดีบาลี

คณรรพ์ ในภาษาบาลีไฉว่า คณฺรพฺพ หมายถึง เทวดาพวกชั้นร่ำพวกหนึ่ง^๑
พระคัมภีร์วชิรสารัตถะสังคหะ ให้ความหมายของคณรรพ์ไว้แตกต่าง

ออกไป คือ

"บุคคลใดชื่อว่าคณรรพ์ เพราะยอมบรลง คันธะ หรือ พิน"^๒

"บุคคลใดชื่อว่าคณรรพ์ เพราะยอมกิน คือ บริโภคซึ่งกลิ่น"^๓

พระคัมภีร์นี้ยังสรุปไว้ว่า "คณรรพ์ที่ท้าวนางวิเคราะหฺ นัยหนึ่งน่าจะ
หมายถึงคณรรพ์ ซึ่งเป็นพวกเทวะพวกหนึ่ง เป็นบริวารของท้าววิรุฬหก โลกบาล

---

^๑พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย
อังกฤษ สันสกฤต (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๒๒๘.

^๒สหภูมิอุชฺฌยาและศิษยานุศิษย์, พระคัมภีร์วชิรสารัตถะสังคหะ (พระนคร:
อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๕๒

คณฺรํ วิณฺ ฺวาเทนคฺคิ คณฺรพฺพา

^๓เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

คณฺรํ อพฺพนฺติ ภูฏชนฺคฺคิ คณฺรพฺพา

ประจำทิศทักษิณ^๑ ส่วนนี้หนึ่ง เป็นคนธรรพ์ที่มีตำแหน่งในราชสำนักของกษัตริย์
ชมพูทวีป เช่น คนธรรพ์เรื่องกาลิ^๒

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบาย
ไว้ว่า

"...คนนั้นเป็นมนุษย์พวกหนึ่ง อมนุษย์พวกหนึ่ง มนุษย์ตั้งบ้านเรือน
อยู่กลางชมพูทวีป คือ มัชฌิมประเทศ พวกอมนุษย์ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกมัชฌิมประเทศ
ทั้ง ๔ ทิศ อมนุษย์ที่อยู่ทางทิศตะวันออก มนุษย์ชาวมัชฌิมประเทศเรียกว่า คนธรรพ์
ที่อยู่ทางทิศใต้เรียกว่า กุมภภัณฑ์ ที่อยู่ทางทิศตะวันตกเรียกว่า นาค ที่อยู่ทางทิศ
เหนือเรียกว่า ยักษ์ มนุษย์กับอมนุษย์เป็นคนด้วยกัน...แต่ขนาดและลักษณะต่างกัน
แต่อาจจะไปมาหากันและหักพูดภาษาให้เข้าใจกัน แม้จนอาจสมพงศ์กัน แต่คน
พวกมนุษย์กับอมนุษย์จะอยู่ด้วยกันโดยปกติไม่ได้ เพราะนิสัยใจคอต่างกัน"^๓

คนธรรพ์ที่มีความสำคัญทางพุทธศาสนา คือ คนธรรพ์ที่เป็นเทวะ มีบทบาท
ปรากฏในคัมภีร์ที่สำคัญทางพุทธศาสนาหลายคัมภีร์ เช่น พระไตรปิฎก คัมภีร์-

^๑ในคัมภีร์อื่น ๆ คนธรรพ์เป็นบริวารของท้าวธตรฐ โลกบาลทิศบูรพา.

^๒สหมือบุรุษยาและคิชยานุศิษย์, พระคัมภีร์วชิรสารัตถะสังคหะ,

หน้า ๑๕๒.

^๓สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ

(พระนคร : องค์การคาคูสุสภา, ๒๕๐๕), ๑๘ : ๔๘ - ๕๐.

ศุภมงคลวิลาสินี คัมภีร์วชิรสารัตถะสังคหะ เป็นต้น ส่วนคนธรรพที่มีตำแหน่งใน
ราชสำนักของกษัตริย์ชมพูทวีปไม่ค่อยมีความสำคัญมากนัก ปรากฏในชาคกโมกข์เรื่อง
ฉะนั้นผู้วิจัยจะกล่าวถึงคนธรรพที่เป็นเทวะ เป็นส่วนใหญ่ ส่วนคนธรรพที่มีตำแหน่งใน
ราชสำนักถ้าเกี่ยวข้องกับก็จะยกมาประกอบตามที่เห็นสมควร

เพื่อแสดงให้เห็นความเป็นมาของคนธรรพ และคนธรรพที่สำคัญในวรรณคดี
บาลีอย่างละเอียด ผู้วิจัยจะแยกกล่าวเป็น ๓ หัวข้อ คือ กำนาศอกของคนธรรพ ที่อยู่
ของคนธรรพ และเรื่องราวของปัญจสิขคนธรรพบุตร หรือปัญจสิขคนธรรพบุตร
ซึ่งจะแยกกล่าวย่อยลงไปอีกถึงประวัติความเป็นมา ลักษณะและบทบาทที่เกี่ยวข้อง
กับพระอินทร์และเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า

กำนาศอกของคนธรรพ

มนุษย์ในโลกถ้าทำบุญให้ทานไว้มากและเป็นผู้มีความประพฤติดีงาม เมื่อ
ตายแล้วถือว่าเป็นคนธรรพ ดังพระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุและปัจจัยที่
บุคคลเมื่อตายไปแล้วกำนาศอกเป็นคนธรรพไว้ในพระสูตรคัมภีร์ สังกยุตตนิกาย
ขันธวารวรรค คัมภีร์พทกยสังยุตต์ ว่าบุคคลที่จะไปเกิดเป็นคนธรรพ ต้องมีความ
ประพฤติดีงาม และตั้งความปรารถนาไว้อย่างแรงกล้าดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาสลับ
มาว่าเหวคาซึ่งนับเนื่องในหมู่นคนธรรพ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก
เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึง
ความเป็นสหายของพวกเขาเหวคาซึ่งนับเนื่องในหมู่นคนธรรพ ครั้นตายไป เขายอม

เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์

ชาคกไม่ได้อธิบายถึงว่าผู้ที่จะไปเกิดเป็นคนธรรพ์ต้องตั้งความปรารถนาไว้ก่อน เพียงแต่ทำบุญไว้มากเมื่อเป็นมนุษย์เท่านั้น เช่น เรื่องสุชาโกชนชาคกกล่าวถึงเศรษฐีคนหนึ่งมีทรัพย์ ๔๐ โกฏิ เป็นผู้ใจบุญ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้สร้างศาลาทานขึ้น ๖ แห่ง คือ ที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ที่ท่ามกลางพระนคร ๑ แห่ง ที่ประตูเวียน ๑ แห่ง ให้บริจาครถม้าวันละ ๖ แล่น เป็นประจำทุกวัน และสั่งให้บุตรหลานของตนปฏิบัติตามด้วย ครั้นตายไปเศรษฐีไปเกิดเป็นท้าวสักกะ บุตรของเศรษฐีกำเนิดนรอยตามบิดาได้ไปเกิดเป็นพระจันทร์ บุตรของพระจันทร์เป็นพระสุริยะ บุตรของพระสุริยะเป็นพระมาตลี บุตรของพระมาตลีเป็นปัญจสิขคนธรรพบุตร^๒

^๑สยามรัฐสาร ฉบับพิมพ์, สุตตคนตปิฎก สัมมุตตนิคายสส ขนธวาววคโค (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๙๐), ๑๗ : ๓๐๘ - ๓๑๐.

อิธิ ภิกขุ เอกจฺโจ กาเยน สุจฺริตํ จรติ วาจาเย สุจฺริตํ จรติ มนสา สุจฺริตํ จรติ ตสฺส สุตํ โหติ คนฺธพฺพกายิกา เทวา ทีชายุกา วัฒนฺวณฺโต สุขพฺพลาติ ฯ ตสฺส เฉวํ โหติ อโห วตฺถํ กายสฺส เกทา ปรี มรณา คนฺธพฺพกายิกานํ เทวานํ สหพฺพตํ อูปฺปะชฺเชยฺยนฺติ ฯ โส กายสฺส เกทา ปรี มรณา คนฺธพฺพกายิกานํ เทวานํ สหพฺพตํ อูปฺปะชฺชติ ฯ

ดูเทียบ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ๑๗ : ๒๕๕.

^๒ชาคกภูตรุกถาย อฏฐโม ภาโค อสตีนิปาทวณฺณา (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๕), หน้า ๒๔๖.

โส ยาวรฺชิวํ ทานํ ทตฺวา อิมํ มม ทานวํสํ มา อูปฺปะฉินฺนฺทภาติ ปุคฺเต อนุสาเสตฺวา ชีวิตปรีโยसानเ สกโก ทตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ ปุคฺโตปิสุส ตเถว ทานํ ทตฺวา จุนฺโท ทตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ ตสฺส ปุคฺโต สุรียโย ทตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ ตสฺส ปุคฺโต มาตลี ทตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ ตสฺส ปุคฺโต ปญฺจสิโข ทตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ

เรื่องพิลารโกสียชาคกก็กล่าวไว้เช่นเดียวกัน^๑

หลักฐานบางแห่งอ้างว่าคนธรรม์เป็นอมมุขย์ครึ่งเทวดา^๒ แต่ส่วนใหญ่ นับรวมเป็นพวกเดียวกับเทวดา เช่น คัมภีร์อภิธาน์ปเปปีภา กล่าวไว้ว่า เทวดามี ๘ จำพวก รวมทั้งคนธรรม์ ไคแก่ สีหะ ภูต คนธรรม์ คุหยัก ยักษ์ รากษส กุมภันท์ และปีศาจ^๓ ในทางพุทธศาสนา ถึงแม้จะรวมคนธรรม์เข้าเป็นพวกเดียวกับ เทวดา แต่ก็ถือว่าคนธรรม์มีฐานะต่ำกว่าเทวดา ต้องรับใช้เทวดา เพราะผู้ที่ จะไปเกิดเป็นคนธรรม์ถือว่าเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ ได้ปฏิบัติดีอย่างต่ำที่สุดในบรรดา ผู้ที่จะไปเกิดเป็นเทวดาด้วยกัน ถ้าปฏิบัติดีสูงขึ้นก็ไปเกิดเป็นเทวดาชั้นสูงขึ้นไป ตามลำดับดังนี้

"บรรดาสาวกของมหาโควินทพราหมณ์ ซึ่งรู้คำสั่งสอนทั่วทั้งหมดยี่เบื้องหน้า แต่ตายเพราะกายแตกเขาถึงสุคติพรหมโลก ผู้ที่ไม่รู้คำสั่งสอนทั้งหมด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก บางพวกเขาถึงความ เป็นสหายของเทวดา ชั้นปรินิมิตตวสวัตดี บางพวกเขาถึงความ เป็นสหายของเทวดาชั้นนิมมานรดี บางพวกเขาถึงความ เป็นสหายของเทวดาชั้นคุสิต บางพวกเขาถึงความ เป็น สหายของเทวดาชั้นยามะ บางพวกเขาถึงความ เป็นสหายของเทวดาชั้น

^๑ชาตกฎฐกถาย ปญจโม ภาโค ทสกนิปาตวณณนา (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๕), หน้า ๕๐๕.

^๒พระยาอนุমানราชชน, "คนธรรม์," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๔ (๒๕๐๓ - ๒๕๐๔) : ๒๔๗๘.

^๓พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์, พระคัมภีร์อภิธาน์ปเปปีภา (พระนคร : โสภณพิพรรฒนากร, ๒๔๕๖), หน้า ๕.

ดาวกิ้งส์ บางพวก เข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิก
บูบ่าเพ็ญกายต่ำกว่าเขาทั้งหมดคั้งกายคนธรรพ์ให้บริบูรณ์ได้"^๑

เนื่องจากคนธรรพ์เป็นเทวดาที่มีฐานะต่ำ จึงถูกตำหนิจากเทวดาพวกอื่น
คั้งปรากฏในลัทธิปัญหสูตรว่า นางโคปิกาเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ บำเพ็ญศีลอย่างบริบูรณ์ อบรมจิตใจให้เป็นบุรุษ เมื่อตายไปเกิดเป็นโอรส
ของพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวกิ้งส์ ในนามของโคปกเทวบุตร ในขณะที่เดียวกัน
มีภิกษุอีก ๓ รูป ประพฤติตามธรรมะของพระผู้มีพระภาค แต่ยังไม่หลงใหลในกามคุณ
๕ อยู่^๒ เมื่อตายไป ไปเกิดเป็นคนธรรพ์และรับใช้เทวดา โคปกเทวบุตรจึงกล่าว

°สยามภฏฐสฺส เตปิถัก, สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายสฺส มหาเวคโค

(พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๗๐), ๑๐ : ๒๘๔ - ๒๘๕.

มหาโควินทฺสฺส พุราหมณฺสฺส สวากา สพฺเพน สพฺพิ์ สาสนํ
อาชานีสุ เต กายสฺส เกทา ปรี มรณา สุกฺติ พุทฺทมโลกํ อูปชฺชิสฺสุ ฯ
เย น สพฺเพน สพฺพิ์ สาสนํ อาชานีสุ เต กายสฺส เกทา ปรี มรณา
อูปเปกฺจฺเจ ปรมิมิตฺวสวตฺตินํ เทวานํ สหฺพยตํ อูปชฺชิสฺสุ อูปเปกฺจฺเจ
นิมฺมานรตฺนํ เทวานํ สหฺพยตํ อูปชฺชิสฺสุ อูปเปกฺจฺเจ ตฺสิตานํ เทวานํ สหฺพยตํ
อูปชฺชิสฺสุ อูปเปกฺจฺเจ ยามานํ เทวานํ สหฺพยตํ อูปชฺชิสฺสุ อูปเปกฺจฺเจ
ดาวตฺตีสานํ เทวานํ สหฺพยตํ อูปชฺชิสฺสุ อูปเปกฺจฺเจ จาตุมฺหาราชิกานํ เทวานํ
สหฺพยตํ อูปชฺชิสฺสุ ฯ เย สพฺพนินฺทกานํ ปรีญฺเวิสุ เต คนฺธพฺพกานํ ปูริญฺเวิสุ

ดูเทียบ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ๑๐ : ๒๒๔ - ๒๒๕.

^๒กามคุณ ๕ คือ ส่วนที่นำใคร่ นำปรารถนา ส่วนที่ดี หรือส่วนที่อร่อย
ของกาม ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส.

คำหนิคนิพนธ์พหุเสถยานว่า

"พวกท่านรวบรวมพระธรรมของพระผู้มีพระภาคนั้นไว้ เราเป็นแต่สตรี
 เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ บำเพ็ญศีลบริบูรณ์ คลายจิตใจ
 ในความเป็นสตรี อบรมจิตใจในความเป็นบุรุษ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
 กายแตก เขาถึงสุคติโลกสวรรค์ ถึงความเป็นอยู่ร่วมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์
 ถึงความเป็นบุตรของท้าวสักกะจอมเทพ แม้ในที่นี้พวกเทวดารูจักเราว่า
 โคปกเทวนุตร ส่วนพวกท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เขาถึง
 หมุคนิพนธ์พหุเสถยาน พวกเราโคเห็นสนิทกรรมที่เขาถึงหมุคนิพนธ์พหุเสถยาน นีว่า
 โคเห็นรูปที่ไม่นาถุแล้ว"^๑

คนนิพนธ์พหุเสถยาน ๓ เมื่อถูกโคปกเทวนุตรกล่าวคำหนิ และตกเต็อนแล้วก็เกิด
 ความสลัดใจ กลับใจสติ คนนิพนธ์พหุเสถยาน ๒ คนระลึกถึงคำสอนของพระผู้มีพระภาค
 ตั้งความเพียร เห็นโทษในกาม แล้วเข้าถึงกายอันเป็นพรหมบุโรหิต ส่วนอีกคนหนึ่ง
 ยังตกอยู่ในกามภพ^๒

คนนิพนธ์พหุเสถยานในราชสำนักแตกต่างจากคนนิพนธ์พหุเสถยานที่เป็นทเวะ คือไม่ใช่เกิดจาก
 คนที่ตายไปแล้ว แต่เป็นคนธรรมดาที่มีความเฉลียวฉลาด ไหวพริบดี และมีอุทธีมากกว่า
 คนอื่น ๆ

ศูนย์วิทยพัทยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก ทีมนิกาย มทวารคค,
 (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), ๑๐ : ๒๔๑.

^๒เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ที่อยู่ของคนธรรพ์

คนธรรพ์อาศัยอยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก อันเป็นสวรรค์ชั้นต่ำสุด^๑ เป็นบริวารของท้าวธตรฐโลกบาลประจำทิศตะวันออก^๒ มีที่อยู่บนยอดเขาขุคนธร ด้านทิศตะวันออกของเขาสีเนรุ พระนครกว้างยาวได้ ๑๐๐ โยชน์เท่ากัน ทิพยวิมานตั้งอยู่ในพระนครด้านทิศเหนือ บริเวณวิมานกว้าง ๕๕๐ โยชน์ แวกล้อม ค่ายกำแพงสูง ๑ โยชน์ กว้างกึ่งหนึ่ง กอปรด้วยเชิงเทินซุ้มประตูหอรบและเสาศาย ล้วนแต่วิจิตรงดงาม ภายในพระนครมีส่วนอุทยานและสระโบกขรณีทั้งขนาดเล็กขนาดใหญ่ ในระหว่างสวนและสระนั้นเป็นที่ตั้งของวิมานแห่งทวยเทพบุตร เทพธิดาผู้เป็น

^๑สวรรค์หรือเทวโลก มี ๖ ชั้น เรียกว่า ฉกามาพจร คือ ชั้นจาตุมหาราชิก คาวกิงส์ ยามะ กุสิต นิมานรดี ปรมิมิตตวสวัตดี เทวคาที่อยู่ในฉกามาพจรนี้ ยังยึดมั่นในเบญจกามคุณ คือ รูป รส กลิ่น เสียงและสัมผัส อย่างเกี่ยวข้องกับมนุษย์ เพียงแต่สมบูรณ์กว่าและประณีตกว่าเท่านั้น และแต่ละชั้นก็ประณีตกว่ากันขึ้นไปโดยลำดับ

ทินกร ทองเสวต, "ฉกามาพจร," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๕ (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๒ - ๒๕๑๓) : ๕๗๗๕.

^๒เทวคาชั้นจาตุมหาราชิก มีเทพ ๔ องค์ เป็นนหาราช เรียกว่า ท้าวจาตุมหาราช คือ

๑. ธตรฐ อยู่ทางทิศตะวันออกของเขาสีเนรุ ปกครอง คนธรรพ์
๒. วิรุพหก อยู่ทางทิศใต้ของเขาสีเนรุ ปกครอง กุมภณฑี
๓. วิรูปักษ์ อยู่ทางทิศตะวันตกของเขาสีเนรุ ปกครอง นาค
๔. กุเวร อยู่ทางทิศเหนือของเขาสีเนรุ ปกครอง ยักษ์

พระสัทธัมมโชติกะ ทัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหणीกา (พระนคร : ร.พ.บริษัทคณะช่างจำกัถ, ๒๕๕๗), ๒ : ๒ - ๓.

บริวารของท้าวธตรฐ ซึ่งมีสำนัฐานต่าง ๆ กัน เป็นปราสาทมียอกบ้าง ไม่มียอกบ้าง นับได้ตั้งร้อยตั้งพัน ที่เป็นปราสาทมียอกและตั้งอยู่รอบพระนครมีจำนวน ๔,๐๐๐ วิมาน ถัดออกไปเป็นเขตของเทพชนบทและเทพนิคมและเทพนครน้อย ๆ อยู่ล้อมอาณาจักรของท้าวธตรฐ และได้ขยายออกไปทางทิศตะวันออกจนจรดขอบจักรวาล^๑

คนธรรพณ์นอกจากอยู่บนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกแล้ว ยังมีอ้างในคัมภีร์พุทธศาสนาว่า อาศัยอยู่ตามต้นไม้ที่มีกลิ่น ๑๐ ชนิด เรียกว่า คันธชาติ^๒ ดังที่

^๑ ยัม ปัตถายางกูร, "จตุโลกบาล," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๗ (๒๕๐๘ - ๒๕๑๐) : ๔๔๖๕ - ๔๔๖๗.

^๒ ภูเขาคันธมาหน เป็นภูเขาออกหนึ่งใน ๕ ยอด ที่ล้อมรอบสระอโนดาต บนยอดเขาที่เป็นที่ราบกว้าง เชี่ยวช่อมอุมควยยารักษาโรคหลายอย่าง และมีต้นไม้ที่มีกลิ่นซึ่งทำยาได้ถึง ๑๐ อย่าง เรียกว่า คันธชาติ คือ

๑. มูลคันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่ราก คือรากหอม เช่น ขมิ้นและแห้วหมู เป็นต้น

๒. สารคันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่แก่น คือแก่นหอม เช่น จันทน์ขาว

๓. เผลคุกันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่กระพี้ คือกระพี้หอม เช่น ขอนคอก และจันทน์แดง

๔. ตรกันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่เปลือก คือเปลือกหอม เช่น อบเชย

๕. ปฏิกันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่ตะคระ (กะเทาะ) คือตะคระหอม

เช่น กฤษณา

๖. รสคันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่ยาง คือยางหอม เช่น มะกอก และสน

๗. บัตคันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่ใบ คือใบหอม เช่น พิมเสน

๘. ปุปผคันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่ดอก คือดอกหอม เช่น พิกุล

๙. ผลคันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่ลูก คือลูกหอม เช่น พริกไทยและกระวาน

๑๐. คันธคันธะ ไบบางชนิดมีกลิ่นที่หัวตม เช่น กะเพราและเทียนตาตุ๊กแตน

เกษม บุญศรี, "คันธชาติ," สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน,

๕ (๒๕๐๕ - ๒๕๐๖) : ๒๘๔๕.

พระพุทธรูปทรงแสดงไว้ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค
คัมภีร์พิกายสังยุตต์ ดังนี้

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่มนุชรรพเป็นไฉน พวกเทวดา
ซึ่งสิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่รากก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่แกนก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่
มีกลิ่นที่กะพี้ก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่เปลือกก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่กะเพาะ
ก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่ใบก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่ดอกก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่
มีกลิ่นที่ผลก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่รังสีก็มี สิ่งอยู่ที่คนไม่มีกลิ่นที่กลิ่นก็มี ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย พวกนี้เราเรียกว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่มนุชรรพ"^๑

คนนุชรรพที่ถือกำเนิดและอาศัยอยู่ในต้นไม้มีกลิ่น ๑๐ ชนิดนี้เรียกว่า
ภิกษุระยักกะ^๒ คนนุชรรพพวกนี้จะอาศัยอยู่กับต้นไม้ตลอดไป ถึงแม้ต้นไม้จะผุพัง

^๑สยามภฏฐุสส เตปิฎกั, สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สันธวารวรรค,
หน้า ๓๐๗.

กตเม จ ภิกขเว คนุชพพกายิกา เทวา ฯ สนฺติ ภิกขเว มุลคนุเช
อชิวตฺตา เทวา สนฺติ ภิกขเว สารคนุเช อชิวตฺตา เทวา สนฺติ ภิกขเว
แมคฺคคนุเช อชิวตฺตา เทวา สนฺติ ภิกขเว ตจคนุเช อชิวตฺตา เทวา สนฺติ
ภิกขเว ปปฺปิกคนุเช อชิวตฺตา เทวา สนฺติ ภิกขเว ปตฺตคนุเช อชิวตฺตา
เทวา สนฺติ ภิกขเว ปุปฺผคนุเช อชิวตฺตา เทวา สนฺติ ภิกขเว ผลคนุเช
อชิวตฺตา เทวา สนฺติ ภิกขเว รสคนุเช อชิวตฺตา เทวา สนฺติ ภิกขเว
คนุชคนุเช อชิวตฺตา เทวา ฯ อีเม วุจฺจุนฺติ ภิกขเว คนุชพพกายิกา เทวาติฯ
ดูเทียบ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ๑๗ : ๒๕๕.

^๒พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหณีกา,
หน้า ๑๐.

หรือถูกพายุพัดลมลง หรือถูกคนมาตีคเอาไปสร้างบ้าน สร้างกุฏิ สร้างเรือแล้วก็ตาม คนธรรพ์พวกนี้ก็ไม่ยอมละทิ้งที่อยู่ของตน คงอาศัยคติดอยู่กับไม้ั้นเรื่อย ๆ ไป ฉะนั้น บ้านเรือนโค กุฏิโค หรือเรือลำโค ที่มีคนธรรพ์เหวดคาสงอยู่ บางคราวคนธรรพ์เหวดคาสง จะแสดงตนให้ปรากฏแก่ผู้ที่อาศัยอยู่ในสถานทีนั้น ๆ หรือถ้าไม่แสดงตนให้ปรากฏก็มัก จะทำการรบกวนให้เกิดอุปสรรคต่าง ๆ แก่ผู้ที่อาศัย เช่น ทำให้เกิดการเจ็บป่วย หรือทำให้ทรัพย์สินสมบัติพินาศไป เป็นต้น" คนธรรพ์เหวดคาสงพวกนี้แหละที่เราเรียกว่า นางไม้ หรือแม่ม่ายนางเรือนนั่นเอง ถึงมีวจนัตถะว่า

"ปฏิสนธิวเสณ คนธรรพเชสุ อปฺเปเนติ อูปคจฺจนฺตติ คนธรรพพา"

ความว่า

"เหวดคาสงทั้งหลายที่ชื่อว่าคธรรพพะ เพราะยอมเข้าถึงและคติดอยู่กับต้นไม้ ที่มีกลิ่นหอม ด้วยอำนาจปฏิสนธิ"^๑

ในชาดกกล่าวถึงคนธรรพ์อีกประเภทหนึ่ง พวกนี้อาศัยอยู่ในราชสำนัก ของกษัตริย์ชมพูทวีป มีหน้าที่คิดพิณบำเรอกษัตริย์ คล้ายกับเป็นตำแหน่งหนึ่งใน ราชสำนัก แต่จะมีฤทธิ์มากกว่าคนธรรพคาสง สามารถไปในที่ที่มนุษย์ไม่อาจไปถึงได้ เช่น นาฏเวร คนธรรพ์ในเรื่องกาชาดชาดก ขึ้นไปถึงวิมานสิมพลีของพญาครุฑ จนพญาครุฑสงสัยว่าขึ้นไปได้อย่างไร เพราะที่อยู่ของคนอยู่ห่างไกลจากเมืองมนุษย์ คนธรรพคาสงไม่อาจจะไปถึงได้ การที่จะไปถึงวิมานสิมพลีจะต้องข้ามทะเลในชมพูทวีป ข้ามแม่น้ำเกปุกะ ข้ามมหาสมุทรทั้ง ๗ และภูเขาระหว่างมหาสมุทรทั้ง ๗ เสียก่อน^๒

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑พระสัทธรรมโชติกะ ชัมมาจวิยะ, ปรมัตถโชติกะมหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา, หน้า ๑๐.

^๒นิบาตชาดก จตุกกนิบาต, (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๔),

จึงถามคนธรรพว่า

"ท่านข้ามทะเลนี้ไปได้อย่างไร ท่านข้ามแม่น้ำชื่อเกมุกะไปได้อย่างไร ท่านข้ามมหาสมุทรทั้งเจ็ดไปได้อย่างไร ท่านขึ้นต้นไม้ได้อย่างไร"^๑

เรื่องสุสันวีชาคกก็เช่นกัน พญาครุฑแปลกใจว่าอัคคะ คนธรรพข้ามน้ำข้ามทะเลไปมีความสัมพันธ์กับนางสุสันวีซึ่งที่อยู่ของคนบนนาคทวีป ชื่อ เสรัมทวีป ใดอย่างไร เพราะทวีปนี้อยู่ห่างไกลจากดินแดนของมนุษย์ ยากที่ผู้ใดจะสามารถเดินทางไปถึงได้^๒ จึงถามอีกว่า

"ท่านข้ามทะเลไปได้อย่างไร ท่านได้เห็นเกาะเสรัมได้อย่างไร ดูกร นายอัคคะ ความสมาคมของนางและท่านมีขึ้นอย่างไร"^๓

จะเห็นว่าคนธรรพในชาคกถึงแม้จะเป็นคนธรรมดา แต่ก็มิฤทธิ์เหนือมนุษย์คนอื่น ๆ

^๑พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาคก ภาค ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), ๒๗ : ๑๔๒.

^๒นิบาตชาคก ปัญจนินิบาด, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๔), ๘ : ๕๘.

^๓พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาคก ภาค ๑, ๒๗ : ๑๖๕.

ลักษณะและความสามารถของคนธรรพ

คนธรรพในวรรณคดีบาลีมีจำนวนมากมาย มีรูปร่างใหญ่โต สูงถึง
๑๖ โยชน์^๑ เครื่องประดับล้วนแล้วด้วยเงินทอง จึงพรรณนาไว้ในไตรภูมิพระร่วง
ว่า

"ฝูงคนธรรพทั้งหลาย เทียรยอมแต่ง เครื่องประดับนี้ประกาศตัวด้วยเงินแลทอง
ทั้งหลาย ทั้งเครื่องประดับเนื้อแก้วเนื้อดีทั้งมวล เทียรยอมเงินยวง
อุเนกอนันต์ แลมากกว่ารอยลานนั้น ทั้งเครื่องแหเครื่องแหขนานนี้ เทียร
ยอมเงินแลทองทั้งทองคำ แลจามร จามรี เทียรยอมเงินทอง"^๒

คนธรรพเป็นพวกที่มีความสามารถพิเศษทางด้านดนตรี ทั้งคิด สี ติ เป่า
ขับ รำ^๓ พระพุทธเจ้ายังตรัสสรรเสริญปัญญาธิชคนธรรพบุตร ถึงความสามารถ
ในการคิดพินและขับร้อง^๔ นอกจากนี้ยังปรากฏคนธรรพชื่อ สมธัมมา พิมพสุรกะ
ทิมมุอะ ตีกลองไค้ไพเราะอย่างยิ่ง คนธรรพอื่น ๆ ที่เป็นพระระบำ จำนวน
๒๕๐,๐๐๐,๐๐๐ ต่างตีกลองและฉิ่งฉาบ แต่งขับกับเสียงพิณพาทย์นาคระบำเล่น
เต็มเขาก่าแพงจักรวาล^๕

^๑ R. Spence Hardy, A Manual of Buddhism (London :
Luzac & Company LTD., 1960), 1 : 105.

^๒ พงฺกาลีไทย, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนคร : คุรุสภา,
๒๕๑๔), หน้า ๑๕๖.

^๓ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๐๓ - ๒๐๕.

^๔ ภูวียนานิพนธ์, หน้า ๗๕.

^๕ พงฺกาลีไทย, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๐๕.

ในชาดกมีข้อความว่า คนธรรพ์ในราชสำนักมีความสามารถทางด้านดนตรี เช่น เคียวกัน และยังเฉลียวฉลาดมีไหวพริบ เช่น นาฏกเวร เมื่อกลับจากวิมานสิมพลีของพญาครุฑ ก็สามารถแต่งเพลงขับและคิดพิณบรรยายถึงการที่ตนไปอยู่วิมานสิมพลีร่วมกับนางกาคีเยาะเย้ยพญาครุฑ จนต้องส่งนางคืน เพลงขับของนาฏกเวรว่าดังนี้

"หญิงคนรักของเราอยู่ ณ ที่แห่งใด กลิ่นของนางยังหอมฟุ้งมาจากที่แห่งนั้นถึงที่นี่ ใจของเรายินดีในนางกนใด นางคนนั้นชื่อกาคาคี อยู่ไกลจากที่นี่ไป"^๑

อัคคคนธรรพ์ในเรื่องสุสันธิชาดกก็เช่นกัน เพลงขับของ เขาว่าดังนี้

"กลิ่นดอกทิมิระหึ่งหลายฟุ้งกระหลบไป น้ำในมหาสมุทรก็ถก้องคะนองใหญ่เทียว นางสุสันธิอยู่ในที่ไกลจากพระนครนี้แท้ ข้าแต่พระเจ้าทัมพราช กามหึ่งหลายเสียบแทงหัวใจข้าพระบาทอยู่"^๒

เพลงขับนี้แสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาด ความมีไหวพริบของคนธรรพ์ มีทั้งเยาะเย้ยดากดาง ทำให้พญาครุฑเจ็บใจไม่ปรารภนางอีก จนต้องส่งนาง

^๑สยามบรรณสาร เตปิตกั, สุตฺตฺนคฺคปิฎก ขุทฺทกนิกายสุตฺต ชาดกั

(พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๗๐), ๒๗ : ๑๔๖.

วาติ จายั คโต คนฺโธ ยตฺถ เม วลีตา ปิยา

หฺนุเว อีโต หิ กากาคี ยตฺถ เม นิโรโต มโน ฯ

^๒เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

วาติ คนฺโธ ติมิรานั กุสมฺหฺนุทิว โฆสวา

หฺนุเว อีโต หิ สุสนฺธิ คมฺพ กามา ตฺถนฺติ มํ ฯ

กลับกัน ในขณะที่เดียวกันทำให้หาพรหมทัตและพระเจ้ากัมพรราชทราบความจริง
ว่านางกาก็และนางสุสันธิ นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับพญาครุฑแล้ว ยังมีจิต
ปฏิบัติต่อคนธรรพ์อีก จึงไม่อาจจะรับนางเป็นภรรยาได้อีกต่อไป

คนธรรพ์นอกจากจะเป็นนักดนตรีและขับร้องแล้ว ยังปรากฏว่าเป็นพวก
ที่มีใจโหดร้าย^๑ ในอาณาจักรอยุธยา^๒ คนธรรพ์บางพวกไปรบกวนการบำเพ็ญศีล
ของภิกษุ ภิกษุณี จนท้าวเวสสุวรรณ ต้องมอบอาณาจักรอยุธยาให้ภิกษุ ภิกษุณี

^๑ เทวคาชั้นจาตุมาหาราชิกที่มีใจโหดร้ายมี ๔ พวก คือ

๑. ยักโข ยักขินี ไก่แก่ เทวคายักษ์ชาย - หญิง
๒. คันธัพพะโพ คันธัพพะพี ไก่แก่ เทวคาคันธัพพะชาย - หญิง
๓. กุมภันโท กุมภันที ไก่แก่ เทวคากุมภันทีชาย - หญิง
๔. นาโค นาคี ไก่แก่ เทวคานาคชาย - หญิง

พระลัทธิมโฆคิกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชคิกะมหาอภิธัมมัตถสังคห-

ฎีกา, หน้า ๕.

^๒ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิ-

วรรค (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), ๑๑ : ๑๗๔ - ๑๗๕.

สาธยายอยู่เสมอ เพื่อป้องกันกาเบียดเบียนจากคนชั่วร้าย ยักษ์ กุมภัณฑ์ และนาค

ประวัติและลักษณะของปัญจสีขะ

ปัญจสีขะ เป็นคนชั่วร้ายเทพบุตรที่มีความสำคัญ และมีบทบาทมากที่สุดในวรรณคดีบาลี ประวัติของปัญจสีขะเล่าแต่ประกอบคุณงามความดีไว้มาก เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ ผลบุญนั้นส่งให้ไปถือกำเนิดเป็นคนชั่วร้ายเทพบุตร ดังในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า

"ปัญจสีขะ เมื่อยังอยู่ในโลกมนุษย์ได้ทำบุญมาก และได้ไปเกิดในจาทุมหาราชิกะ"^๒

๑ คาดาของท้าวเวสสุวรรณ เรียกว่า อาณานิภยคาดา มีอยู่ ๔๔ บท เมื่อผู้ใดเล่าเรียนคาดาทั้ง ๔๔ บทนี้แล้วสาธยายอยู่เสมอ พวกยักษ์ คนชั่วร้าย กุมภัณฑ์และนาค ไม่อาจเบียดเบียนผู้นั้นได้ เพราะท้าวเวสสุวรรณมีการลงโทษแก่ผู้ที่ฝ่าฝืนคาดานี้ อย่างหนักคือ เมื่อผู้ใดเบียดเบียนผู้ที่สาธยายคาดาทั้ง ๔๔ บทนี้ อยู่เสมอ ท้าวเวสสุวรรณต้องบันดาลให้บาตรเหล็กอันดุกเป็นไฟครอบศีรษะของผู้นั้นลงไปจนกระทั่งหลุมคอ ส่วนกลางตัวนั้นผูกด้วยตรวนใหญ่ ให้ทนทุกข์เวทนาอยู่ตลอดกาล

ป๋าย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคตารัมย์ ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (พระนคร : ส.ธรรมมัทที, ๒๕๐๐), ๒ : ๑๔๖.

^๒ พญาสีไทย, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๐๘.

ในซากกกล่าวถึงการทำบุญของปญฺจสิขะ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ด้วยการ
ให้ทานแก่คนยากจนอย่างสม่ำเสมอ เช่น สุขาโภชนซากก และพิลาารโกสิยซากก^๑
เป็นต้น

นอกจากทำบุญให้ทานแล้ว ยังปรากฏว่า ปญฺจสิขะเป็นผู้อุทิศตนเพื่อสาธารณ
ประโยชน์ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ เคยเป็นเด็กเลี้ยงโค มีนม ๕ แหยม ได้พาเด็ก
อื่น ๆ ไปสร้างศาลาในทาง ๔ แพร่ง นอกบ้าน ทั้งได้ขุดสระโบกขรณี สร้างสะพาน
และถนน แล้ววางต้นไม้ในหนทางเพื่อไม่ให้กีดขวางยานพาหนะ เขาตายตั้งแต่ยังเป็น
เป็นเด็ก แล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก มีอายุประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐ ปี^๒

^๑ดูวิทยานิพนธ์, หน้า ๕๖.

^๒พระพุทธโฆสะ, สมัยจลวาลาสินียานาม ที่ขนิกายฎุจกถาย ทุติโย ภาค
มหาวคฺคควณณา, (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๓), หน้า ๓๒๗.

โส กิร มุนสุสฺสเป ปุญฺญกมฺมํ กรณกาเล ททโร ปญฺจจุฬาทารก-
กาเล วจุปปาลกเชฏฺฐโก หุตฺวา อญฺเฐปิ ทารเก คเหตฺวา พหิกาเม
จตุมคฺคภูฏาเนสุ สาลํ กโรนฺโต โปกฺขรณิ ชนฺนฺโต เสตุํ พนฺชนฺโต วิสมํ
มคฺคํ สมนํ กโรนฺโต ยานานํ อกฺขปฏฺธิขาคนรูกฺเข หรฺนฺโตติ เอวรูปานิ ปุญฺญานิ
กโรนฺโต วิจริตฺวา ททโรว กาลมกาสิ ๗ คสุสฺส โส อุตฺตภาโว อภิโร กนฺโต
มณาโป อโหสิ ๗ โส กาลํ กตฺวา จาตุมหาราชิกเทวโลเก นวติวสฺสคฺคสทฺส-
สฺสเปมานํ อายุมํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติ ๗

ดูเทียบ ปุ้ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิถดารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์
พระสุตตันตปิฎก ที่ขนิกาย มหารวรรค, หน้า ๗๑.

ลักษณะของปัญจสีชะ

ปัญจสีชะ นอกจากจะเป็นชื่อแล้ว ยังบอกถึงลักษณะการไว้ทรงผมของ
 คนธรรพเทพบุตรผู้นี้ด้วย ปัญจสีชะหมายความว่า มีผมอยู่ ๕ แขนง เป็นผู้มีรูปร่าง
 ใหญ่โต สูงถึง ๓ ศอก คือ ๓๐๐ เส้น มีผิวพรรณดั่งทองคำ มีเครื่องประดับ
 ประมาณ ๖๐ เกวียน เครื่องดูไล้ ๕ กระออม นุ่งห่มผ้าสีแสด ทัดดอกไม้ดั่งสี
 ทองสุก เทียวเล่นกับพวกเด็กที่มีผม ๕ จุก เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ปัญจสีชะ-
 เทพบุตร

นอกจากนี้ยังปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอื่น ๆ อีก เพื่ออธิบายถึง
 ลักษณะรูปร่างอันใหญ่โต และเครื่องประดับตกแต่งอันมากมายของปัญจสีชะไว้ดังนี้
 คือ

พระพุทธโฆสะ, สมุทฺตวลลิวาสินียานาม ทิฆนิกายภุรกกถาย พุทฺติโย
ภาโค มหาวคฺคควณณา, หน้า ๓๒๗.

ตสฺส ติกาวคฺคปฺมาโน สุวณฺณกฺขนฺธสีโส อคฺคภาโว อโหสี ฯ
 โส สกฺกสฺสสุมฺมคฺคํ อภรณํ ปสาเชตฺวา นวณฺมณคฺคเต คนฺเช วิลิมฺปิควา
 ทิพฺพรตฺตวคฺคชโร รตตสุวณฺณํ กณฺณิกํ ปิลนฺธิควา ปญฺจจุพฺกหารกปฺริหารเเนว
 วิจรติ ฯ เตน ตํ ปญฺจสีเช เทว สณฺฑชานนฺโต ฯ

ดูเทียบ ปุย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิถดารนัย ๕,๐๐๐ กัมภ์
พระสุตตันตปิฎก ทิฆนิกาย มหาวรรค, หน้า ๗๑.

สูง ๒,๐๐๐ วา ประทับประกาศถวายเครื่องสนิมอาภรณ์ทั้งหลายแล้วถวาย
แถวแหวนเงินทอง แลดูรุ่งเรืองงามคั่งภูเขาทองฉะนั้น

อาภรณ์ทั้งหมดนั้น ถาดออกใส่เกวียนในเมืองมุนษุได้ ๑,๐๐๐
เกวียน และกระแจะจวงจันทน์ที่ทำด้วยปัญจสีขะนั้น ถาดออกใส่คอก
แลไหได้ ๕ ตุม ตุมแลไหนั้นแต่ละลูกไซ้บรรจุน้ำได้ ๔ กระเชอ นุ่งผ้า
ขาวบริสุทธิ์ สอดกมลในหูทั้งสองงามยิ่งนัก เกลาถมเป็น ๕ เกลา ชักมวย
ออกทั้ง ๕ อัน เนื่องจากเกลาถม ๕ อัน จึงเรียกว่า ปัญจสีขะ^๑

ปัญจสีขะถึงแม้จะมีรูปร่างใหญ่โต แต่ก็มิได้มีลักษณะงดงาม ผิวพรรณมองใส
เป็นที่ต้องตาต้องใจของเทพคาทั้งปวง จะเห็นได้จากพรหมกุมารที่ลงมาจากพรหม
โลก เมื่อมาเทศนาให้เทวะทั้งหลายฟัง ก็แปลงตัวเป็นปัญจสีขะ เพราะว่า
ปัญจสีขะนั้นงามเป็นที่ถูกเนื้อพื้ใจของเทพคาทั้งหลาย^๒ นอกจากนี้ยังมีสันตกุมาร^๓
สันตกุมารพรหม ล้วนแต่แปลงตัวเป็นปัญจสีขะทั้งนั้น ประกอบกับปัญจสีขะเป็นผู้มี
คุณงามความดี เทวะทั้งหมดจึงรักและปรารถนาที่จะยกย่องเขา^๔

^๑ พญาตีไทย, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๐๘ - ๒๑๐.

^๒ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

^๓ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.

^๔ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค,

๑๐ : ๒๐๖.

^๕ G.P. Malalasekara, Dictionary of Pali Proper Names,

(London : Luzace & Company LTD., 1960), 1 : 105.

ความสามารถและบทบาทของปัญจสีชะ

ปัญจสีชะเป็นผู้มีความสามารถในการคิดทริคและขับเพลงเป็นอย่างยิ่ง ภายคุณสมบัตินี้ จึงทำให้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระอินทร์และพระพุทธเจ้า ดังนี้

ปัญจสีชะกับพระอินทร์

ปัญจสีชะนับว่าเป็นผู้มีความสำคัญต่อพระอินทร์เป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากพระอินทร์จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งพระองค์ประทับอยู่ตำหนักศาลคูหา (ถ้าช่างนาว) ณ เวทีกมบรรพต เหนือหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ อัมพสันตคาม อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของกรุงราชคฤห์ ในครั้งนั้นพระอินทร์เกิดความหวั่นหวาดในพระหฤทัย อันเกิดจากมรณภัยลูกหลาน บังเกิดมุขนิมิต ซึ่งเป็นมรณเหตุ ๕ ประการ^๑ มีความกระวนกระวายใจใครจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูลถามปัญหาที่ชักข้องอยู่ในพระทัย ครั้นจะเข้าเฝ้าก็เกรงว่าจะไม่เป็นที่พอพระทัยของพระพุทธเจ้า จึงตรัสเรียกปัญจสีชะให้นำเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยรับสั่งว่า

มรณเหตุ ๕ ประการ คือ

๑. กายทิพย์อันเคยปราศจากเหงื่อ ก็บัดนี้กาลเหงื่อไหลออกแต่พาดหาทั้งสอง
๒. ผิวพรรณแห่งวรกายเศร้าหมอง
๓. พวงดอกไม้ทิพย์ที่ตรงเหี่ยวแห้งหายหอม
๔. ทิพยภรณ์ทั้งปวงปราศจากรัตน์มี
๕. ทิพย์อาสน์ที่เคยอ่อนนุ่มก็แข็งกระด้าง

"ดูกรพ่อปัญจสีขะ พระศตภาคทั้งหลายเป็นผู้เพ่งฉาน ทรงยินดีในฉาน
ในระหว่างนั้นทรงเรณอยู่ อันผู้เช่นเรายากที่จะเขาเฝ้า ถ้ากระไร
พ่อควรจะให้พระผู้มีพระภาคทรงพอพระทัยเสียก่อน ภายหลังพวกเรา
จึงควร เขาเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

ด้วยความสามารถของปัญจสีขะ เมื่อเขาเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทำให้
พระองค์พอพระทัย จึงอนุญาตให้พระอินทร์ เขาเฝ้าถามปัญหาได้

พระอินทร์ได้เขาเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถามปัญหาจนเป็นที่พอพระทัย
แล้วนึกถึงบุญคุณของปัญจสีขะที่ทำให้พระองค์มีโอกาสเข้าเฝ้า จึงตรัสถึงความดี
ความชอบของปัญจสีขะ ประทานนางภัททาสุริยวัจฉสา ผู้ที่เขาหลงรักอยู่ให้เป็น
รางวัลด้วยดังนี้

"พ่อปัญจสีขะ พ่อเป็นผู้อุปการะแก่เรามาก ด้วยเหตุที่พ่อทำให้พระผู้มี
พระภาคทรงพอพระทัยเสียก่อนแล้ว ภายหลังพวกเราจึงได้เขาเฝ้าพระ
ผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

°สยามรัฐสส เคนปีภักดิ์ สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายสส มหาวคฺโค,

๑๐ : ๒๕๕ - ๓๐๐.

หุรูปสงฺกมา โข ตาค ปญฺจสีข ตถาคตา มาทีเสน ฉายี
ฉานรตา ทนฺนํกริ ปฏิสฺสึนา ยถิ ปน ทวํ ตาค ปญฺจสีข ภากวนฺตี
ปฐมํ ปสาเทยฺยาสี คยา ตาค ปฐมํ ปสาทิตํ ปจฺฉา มยํ ตี ภควนฺตี
หฺสฺสนาย อุปสงฺกเมยฺยาม อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธนฺตึฯ

ดูเทียบ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ๑๐ : ๒๓๖.

เราจักตั้งพ่อไว้ในตำแหน่งแทนบิดา พ่อจักเป็นราชาแห่งคนธรรพ์
และเราจักให้นางภัททาสูริยวัจฉสาแก่พ่อ เพราะวานางนั้นพ่อบรรณา
ยั้งนัก"^๑

ด้วยเหตุนี้ บัณฺฑลีชะจึงได้นางภัททาสูริยวัจฉสาเป็นภรรยา และเป็น
ผู้ที่พระอินทร์ให้ความเคารพนับถือมากกว่าคนธรรพ์อื่น ๆ

บัณฺฑลีชะกับพระพุทธรเจ้า

บัณฺฑลีชะเป็นผู้มีความสามารถในการคิดพินและขับเพลงคังกล่าวมาแล้ว
เมื่อพระอินทร์ให้นำเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธรเจ้าขณะประทับอยู่ ณ ถ้ำอินทศาลคูหา^๒
จึงได้แสดงความสามารถในการคิดพินและขับเพลง จนพระพุทธรเจ้าทรงยกย่อง
ชมเชย

^๑ เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๒๓

ทาคท บัณฺฑลีชะ ยี่ ทวั ภควนคั ปฐุมิ ปสาเทสิ ตยา ทาค
ปฐุมิ ปสาทิคิ ปจณา มยิ คั ภควนคั ทสสนาย อุปสงกมิมมหา อรหนคั
สนบมาสมพุทฺธิ เปตติเก รุาเน รุปยิสสามิ คนธพพรราชา ภวิสสสิ ภทพญจ
เท สุริยวัจฉลั ทมมิ สวา ทิ เท อภิปตฺติคาติ ฯ

ดูเทียบ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ๑๐ : ๒๕๕.

^๒ อุททยานิพนธ์, หน้า ๗๒.

พินของปัญญาสัชชะสวยามยิ๊งนักชื่อว่า "เวฬุวบัณฑิต" มีสีเหลืองคัง
 ผลมะตูม หัวพินทำด้วยทองคำ คันพินทำด้วยแก้วอินทนิล สายพินทำด้วยเงิน
 ที่คืดทำด้วยแก้วประพาฬ ใบพินกว้าง ๑ คาวุต ที่ผูกสายพินก็ ๑ คาวุต คันพิน

พินนี้เป็นของวสวัตถิมาร เมื่อตอนที่เขาศึกตามพระผู้มีพระภาคเจ้า
 เพื่อจะหาขอบพระองตลอด ๖ ปี จนย่างเข้าปีที่ ๗ ก็ไม่ไค้ของโอกาส ไม่พบความ
 พลังพลาคนใด จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลทักทวนทอว่าด้วยประการต่าง ๆ เมื่อ
 พระองค์ไม่เอื้ออวยด้วยจึงกราบทูลถวายความหมกหวังว่า

"กาแลเห็นแผ่นศิลาที่มีสีเหมือนมันชัน ก็ตามบินโฉบด้วยหวังว่าจะพบ
 ของอ่อนหรืออาหารที่พอใจบ้าง เมื่อไม่ไค้ความพอใจในแผ่นศิลานั้นแล้วก็บินไป
 พบกษัตริย์ก็เหมือนกัน มาพบพระโคตมเหมือนนกขบศิลา ไม่ไค้ความพอใจหรือความ
 สนธิสนมอะไร กลับทำให้พระโคตมระอาแล้วก็หลีกไป"

มารกล่าวเท่านั้นแล้วเสร์วาศกเสียใจ พินตกจากรักแร้ (พระอรช-
 กดาจารย์เล่าว่า พินอันนั้นใหญ่โตเป็นทอง มีชื่อว่า เวฬุวบัณฑิต เพราะมีสีเหลือง
 คังผลมะตูมสุก และกล่าวว่า พินนั้นคนฉลาดคิดครั้งเดียวมีเสียงไพเราะเยือกเย็น
 ไปตลอด ๕ เดือน ตามปกคิมารมักถือพินหนีรักแร้ไป คราวนี้มีความเสร์วาศก
 เสียใจจนร่างกายเปลี่ยไปหมด พินที่หนีบอยู่ในรักแร้ตกมาถูกหลังเท้าก็ไม่รู้สึก ซึ่ง
 ท้าวสักกะเทพคืดแห่งเทวคาศันคาวคิงส์เก็บพินอันนั้นไว้ จึงมอบประทานให้แก่
 ปัญญาสัชชะเทพบุตร)

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, พระสุคคันคปิฎก สังยุตคณิกาย
 สคคาวรรค (พระนคค : โรงพิมพ์การคาศาสนา, ๒๕๒๕), ๑๕ : ๑๗๘.

เบื้องต้นก็ ๑ คำพูด รวมเป็นพินิต ๓ คำพูด ด้วยกัน

เมื่อเขาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว บัญญัติเขาก็เริ่มคิดพินิตและขับเพลงอันเนื่อง
ด้วยพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ และนางสุริยวัจฉสาผู้ที่เขาหลง
รัก แต่นางมีคู่รักอยู่แล้ว จึงมีโลศสนใจเขา ดังนี้

วณฺเฑ	เค	บิตรี	ภทฺเท	ติมฺพฺร	สุริยวฺจฺจเส
เยน	ชาตาสี	กลฺยาณี		อานนฺทชนนี	มม ฯ
วาโตว	เสทฺถิ	กนฺโต		ปานีเยว	ปิปาสโต
องฺคิรีสี	ปิยา	เมสี		ชฺมโม	อรหํ อิว ฯ
อาทรสฺเสว	เกสฺสชฺช			โกชนํว	ชฺชิจฺจโต
ปรินิพฺพายี	ภทฺเท			ชฺลนฺตมิว	วารินา ฯ
สีโตทกํ	โปกฺขวณิ			ยุตฺถํ	กิญฺจกฺขเรณฺนา
นาโค	ชฺมมาภิตฺตฺโตว			โอคาเห	เต ญฺหฺพฺร ฯ

พระพุทธโฆษา, สุมงฺคสฺวิลาสินียา นาม ทิฆนิกายภูฏกถาย พุทีโย
ภาโค มหาวรรคคฺวณฺณา, หน้า ๓๕๕ - ๓๕๖.

กตฺถ เวลฺลวปณฺทฺวิณฺณติ เวลฺลวปุกกํ วิย ปณฺทฺวิณฺ ฯ ๑ ตสฺสา กิร
โสวณฺณมยํ โปกฺขรํ อินฺทนีลโมโย ทนฺโท รชตฺมยา ตนฺตีโย ปวาพมฺยา เวทกา
วิณฺยาปคฺคกํ คาวุตํ ตนฺติพนฺชนฺภูฏานํ คาวุตํ อฺปรี ทนฺทโก คาวุตฺนฺติ ทิศา-
วฺตปฺปมาณา วิณฺยา ฯ

ดูเทียบ นุ้ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคตารณีย์ ๕,๐๐๐ กัณฑ์
พระสุตคัมภีร์ปิฎก ทิฆนิกาย มหาวรรค, หน้า ๑๗๓.

อจฺจกฺโสว นาโค จ	ชิตํ เม ตุตฺตโตมรํ
การณํ นปฺปชานามิ	สมฺมตฺโต ลกฺขณฺนุรฺยา ฯ
คณิ คฺคิตฺตจิตฺโตสฺมิ	จิตฺตํ วิปริณามิตํ
ปฏิกฺคนฺตุํ น สกฺโกมิ	วงฺกมฺมตฺโตว อมฺพุไซ ฯ
วาญฺรุ สช มํ ภทฺเท	สช มํ มนฺทโลจเน
ปริสฺสช มํ กลฺยาณิ	เอตํ เม อภิปตฺติตํ ฯ
อปฺปโก วัต เม สนฺโต	กาโม เวลฺลิตฺเตสฺสียา
อเนกภาโว สมฺปาติ	อรหนฺเตว ทกฺขิณา ฯ
ยํ เม อตฺถิ กตํ ปุญฺญํ	อรหนฺเตสุ ทาทิสฺสุ
ตํ เม สทฺพฺงคฺกกลฺยาณิ	ตยา สทฺธิ วิปฺจจฺจํ ฯ
ยํ เม อตฺถิ กตํ ปุญฺญํ	อสมิ ปฺรวิมฺนฺทเล
ตํ เม สทฺพฺงคฺกกลฺยาณิ	ตยา สทฺธิ วิปฺจจฺจํ ฯ
สกุยฺมุตฺโตว ฌาเนน	เอโกทิ นิปฺโก สโต
อมตํ มฺนิ จิตฺตฺสาโน	คมทํ สุริยวฺจฺจเส ฯ
ยถาปิ มฺนิ มนฺเตยฺย	ปตฺวา สมฺโพธิมฺมุคฺคํ
เอวํ นนฺเตยฺยํ กลฺยาณิ	มิสฺสภาวํ คโต ตยา ฯ
สกฺโก เจ เม วรํ ทชฺชา	ทาวทิสฺसानมิสฺสโร
คาทํ ภทฺเท วเรยฺยาเห	เอวํ กาโม ทโฬท มม ฯ
สาลวํ น จิรํ มุลฺลํ	ปีตรํ เต สุเมชฺเส
วนฺทมาโน นมฺสฺสามิ	ยสฺเส เอตาทิสฺสึ ปฺรชาติ ฯ

°สยามบรรณสาส์น เติมบกั, สุตฺตคฺคณฺนปฺปฎิเก ที่ชมนิกายสาส์น มหาวคฺโค,

1
ความว่า

"ดูกรแม่กัถาสุริยวัจฉสา ฉันขอไหว้ท้าวทิมพรบิคาเธอ โดยเหตุที่เธอ
 เกิดเป็นนางงาม ปลูกความปลื้มใจแก่ฉัน เหมือนลมเป็นที่ปรารถนา
 ของผู้มีเหงื่อ หรือน้ำคือเป็นที่ปรารถนาของนุระหาย เธอผู้จำรัสโฉม
 เป็นที่รักของฉัน คล้ายก้นกับขรรมะเป็นที่รักของเหล่าพระอรหันตณะนั้น
 ขอเธอช่วยคุ้มครองความเรารอนเหมือนช่วยวางยาคนไข้ ผู้กระสับกระส่ายหรือ
 ให้โภชนะแก่ผู้หิว หรือกับไฟที่ลุกอยู่ช่วยน้ำ ขอให้ฉันชบสง จค ๗ ถันและ
 อุทรของเธอ เหมือนช่างผู้อนจกในหนารอน หยั่งลงสระโบกขรณีมีน้ำเป็น
 ประกอบด้วยละอองแห่งเกตุสุรคอกปทุมฉนั้น ฉันมีนมมาแล้วเพราะช่วงชา
 อันสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ไม่รู้สึกถึงเหตุการณเหมือนช่างเหวสือขอ ไม่ยอมรับรู
 แผลมและหอกชกด้วยถั่ววาคนุชณะแล้วฉนั้น ฉันทมีใจจจจจในเธอ ฉันทไม่
 อวจากลับดวงจิตที่แปรปรวนใจแล้ว เหมือนปลาที่กลืนเบ็ดเสียแล้วฉนั้น นาง
 ผู้เจริญ ขอเธอเอาชามชวยกระหัดฉันทไว้ ขอเธอผู้มีดวงตาอันอ่อนหวาน
 จงกระหัดฉันทไว้ เธอผู้จงงามจงสวมกอดฉันทนั้น เป็นขอที่ฉันทปรารถนายิ่งนัก
 ความใคร่ของฉันทในเธอผู้มีผมเป็นลูกคลื่น ถึงจะมีน้อยก็เกิดผลมากเหมือน
 ทักขณาที่ถวายเป็นพระอรหันตณะนั้น บุญอันใดที่ฉันทใจทำไว้ในอรหันตคุณที่มีอยู่
 ดูกรนางผู้งามทั่วสารพางค์ ขอบุญอันนั้นของฉันท จงอ่านวยผลแก่ฉันท พร้อมกับ
 ควบเธอ บุญอันใดที่ฉันทใจทำไว้ในปรุพุมณฑลนี้มีอยู่ ดูกรนางผู้งามพร้อม
 ขอบุญอันนั้นจงอ่านวยผลแก่ฉันทพร้อมกับควบเธอ ดูกรแม่กัถาสุริยวัจฉสา
 ฉันทปรารถนาเหมือนพระศากยบุตรพุทธเจ้าทรง เขาฉานอยู่พระองค์เดียว มีพระ
 บัญฑารักษาพระองค์ ทรงมีสติ เป็นมุนีทรงแสงทวามตะ พระบุญจุมปรัราชญ์โค
 บรรลุโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว ฟิงขึ้นชมฉันทใจ เธอผู้จงงาม ฉันทใจโดยูรร่วมกับ
 เธอ ก็จะมีขึ้นชมฉันทนั้น ฉันทวาสักกะผู้เป็นอิสระของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์
 จะประทานพรแก่ฉันทไซร ฉันทจะพึงเลือกเอาเธอเป็นแท ความอยากใคร่ของ
 ฉันทนั้นคงถึงเพียงนี้ ดูกรแม่ผู้เฉลียวฉลาด ทานผู้ใดมีชिकाเช่นนี้ ฉันทขอนอมไหว
 ทานผู้นั้นซึ่ง เป็นมิกาของเธอ ซึ่งเป็นจุจสาลพฤษะเมล็ดคอกไมนานฉนั้น"

*พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค,

จะเห็นได้ว่า ปญฺจุลิสะเป็นผู้มีความสามารถยิ่ง เสียงพึมและเสียง
ซบร้องของเขาประสานกลมกลืนกันไพเราะยิ่งนัก จนพระพุทธเจ้าตรัสยกย่อง
ชมเชยและถามควายความสนพระทัยว่า

"ดูกรปญฺจุลิสะ เสียงสายของท่านเทียบได้กับเสียงเพลงซบ และเสียงเพลง
ซบของท่านเทียบได้กับเสียงสาย ก็เสียงสายของท่านไม่เกินเสียงเพลงซบ
และเสียงเพลงซบก็ไม่เกินเสียงสาย ก็คาถาเหล่านี้อันเกี่ยวกับควายพระพุทธเจ้า
พระธรรม พระสงฆ์ พระอรหันต์ และถาม ท่านประพันธ์ขึ้นเมื่อไร"

ปญฺจุลิสะทูลว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ประพันธ์ขึ้นเมื่อสมัยที่พระผู้มีพระภาคแรก
ตรัสรู้ ประทับอยู่ที่โคนอุทปาลนิโครธ แดงฝั่งแม่น้ำเนรัญจนา ในอุรุเวร
ประเทศ ก็สมัยนั้นข้าพระองค์รักใคร่ศึกษาของท้าวติมพุดันธรรพราช ผู้มี
นามว่า ภัททาสूरิวัจจสา แขนงรักใคร่กับผู้อื่นเสีย คือรักใคร่กับบุตร
ของมาตลีสังคาหกเทพบุตร นามว่า สิขันทิ เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้นางนั้น

สยามรณฺดรสุส เตปิฏกํ, สุตฺตฺนตฺปิฏเก ที่สนิกายสุส มหาวคฺโค,

๑๐ : ๓๐๒.

เต ปญฺจุลิสฺ ทนฺตีสฺสโร คีตฺสฺสเวน คีตฺสฺสโร จ ทนฺตีสฺสเวน
เนว ปน เต ปญฺจุลิสฺ ทนฺตีสฺสโร คีตฺสฺสโร อตีวคฺคตฺติ น คีตฺสฺสโร จ
ทนฺตีสฺสโร กทา ลัญฺพทา ปน เต ปญฺจุลิสฺ อีมา คาถา พุทฺธปฺสญฺหิตา
ชมนฺปฺสญฺหิตา สงฺฆปฺสญฺหิตา อรหฺนตฺปฺสญฺหิตา กามฺปฺสญฺหิตาติ ฯ

ดูเทียบ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ๑๐ : ๒๓๘.

โดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงถือเอาพิณสี่เหลืองตั้งฉลิมะตุมเข้า
ไปยังนิเวศน์ของท้าวคิมพุกันธรพราธ ครั้นแล้วจึงบรรเลงพิณสี่เหลือง
ตั้งฉลิมะตุมขึ้น และโกลลาวคาลาเหล่านั้น”^๑

บทเพลงและบทสนทนาเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ปัจจุสสีจะเป็นผู้มีนิสัย
สุภาพอ่อนแอต่อผู้ใหญ่ แม้จะขับเพลงเกี่ยวคนรักก็แสดงความคารวะต่อบิดาของ
คนรักเสียก่อน เป็นผู้มีใจเดียวรักเดียวเฉพาะนางภัททาสूरียวจนสาเท่านั้น และ
ยังมีความเฉลียวฉลาด เช่นการเปรียบเทียบความรักกับพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ พระอรหันต์ จนเป็นที่พอพระทัยของพระพุทธเจ้า นอกจากคิดพิณและ
ขับเพลงแล้ว ปัจจุสสียังมีโอกาสพอรำบูชาพระพุทธเจ้าด้วย เช่นเมื่อครั้ง
พระองค์เสด็จจากจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เขาก็ถือพิณสี่เหลืองฉลิมะตุม

^๑ เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๐๒.

เอกมิตาห์ ภูเต สมย์ ภควา อรุเวลาย์ วิหริ นชชา
เนรณฺชราย ตีเร อชปาลนีโครเช ปฐมภิสุมพุทโธ ๗ เคน โข ปนาห์ ภูเต
สมเยน ภัททา นาม สุริยวจนสา คิมพุกโน คนธพพรณฺโฏ ชีตา ตมาภิกง-
ขามิ ๗ ส่า โข เปน ภูเต ภคินี ปรงามินี ไทติ สีขณฺที นาม มาคสิสฺส
สงฺคาทกฺสฺส ปุตุโค ตมาภิกงฺขติ ๗ ยโค โข อหิ ภูเต ติ ภคินี นาลกฺต
เคนจิ ปรียาเยน อถาห์ เวพฺพูปพฺพวีนํ อาทาย เยน คิมพุกโน คนธพพรณฺโฏ
นิเวสนํ เตนฺปสงฺกมึ อฺปสงฺกมิตวา เวพฺพูปพฺพวีนํ อสฺสาเวสี อีมา คาลา ๗

ดูเทียบ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, ๑๐ : ๒๓๘.

ยื่นอยู่เบื้องขวา ทำนุชาพระพุทธรูปของศควัยการพ่อนว่า^๑

ในชาตกก็แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของปัญจสิขะ เช่น เรื่องสุชาโกชนชาตก กล่าวถึงเศรษฐีคนหนึ่ง เป็นคนกระหนี่ ให้อริหรือโรงทานที่ บรรพบุรุษเคยทำติดต่อกันมาเป็นเวลานาน แม้กระทั่งตัวเองอยากกินข้าวปายาส ก็ไม่บอกให้ใครรู้ เพราะถ้าหุงในบ้านก็กลัวคนอื่นจะกินด้วยเป็นการสิ้นเปลือง พยายามออกกลิ่นความอยากไว้จนร่างกายซูบผอม ภรรยาซักถามจนได้ความจริง เศรษฐีจึงให้ภรรยาจัดเตรียมเครื่องที่จะทำข้าวปายาสแทนอพอกกินสำหรับคนเดียว ไปหุงในป่าทางไกลผู้คน พระอินทร์ พระจันทร์ พระสุริยะ พระมาตลี และปัญจสิขะ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของเขา เห็นเช่นนั้นจึงลงมาเพื่อจะทำให้เขากลับใจเป็นคนดีเพื่อ ประโยชน์ในภายภาคหน้า ปัญจสิขะเป็นผู้แสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เช่น แปลงร่าง เป็นสุนัขบ้าง เป็นสัตว์ขนาดใหญ่บ้าง มีสีต่าง ๆ ค่าย่าง ขาวบ้าง ดำบ้าง สีคล้ายทองคำบ้าง ตำบ้าง สูงบ้าง จนกระทั่งเศรษฐีเลื่อมใส เกรงกลัวต่อบาป กลับใจเป็นคนใจบุญ ให้สร้างโรงทานกำเนินรอยตามบรรพบุรุษต่อไป^๒

ปัญจสิขะเป็นคนธรรมที่มีบทบาทมากกว่าคนธรรมอื่น ๆ ดังกล่าวมาแล้ว นอกนั้นปรากฏชื่อเพียงครั้งเดียว ไม่มีบทบาทเด่นชัด

ผู้วิจัยจึงไม่ได้กล่าวถึงในงานวิจัยครั้งนี้

^๑พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒, (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๑๖), หน้า ๑๘๐.

^๒นิบาตชาตก อสีตินิบาต, (พระนคร : โสภณพิพรรตอนาคาร, ๒๕๗๒), ๑๘ : ๕๒ - ๑๑๐.